

“Det är svårt för skolan när det inte är uppenbara försummelser”

- Elevhälsan, utsatta elever och social klass

Ylva Odenbring, Thomas Johansson, Johannes Lunneblad

Abstract

This paper examines Swedish secondary school's strategies for supporting students who lack parental care, and what explanations school professionals use to describe and categorize this group of vulnerable students. The results indicate that students' family backgrounds are central to the explanations given for social problems, as well as to how different student groups are categorized. Discourses of the non-respectable family are provided as the main explanations for neglect among the students categorized as stigmatized, whereas discourses explaining problems among students who could be categorized as middle-class, revolved around the absent and career focused parent.

Keywords

family, neglect, respectability, social class, student welfare

Ylva Odenbring, docent i pedagogik, Institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande, Göteborgs universitet. E-post: ylva.odenbring@gu.se

Thomas Johansson, professor i pedagogik med inriktning mot barn- och ungdomsvetenskap, Institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande, Göteborgs universitet. E-post: thomas.johansson@ped.gu.se

Johannes Lunneblad, docent i pedagogik, Institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande, Göteborgs universitet. E-post: johannes.lunneblad@ped.gu.se

”Det är svårt för skolan när det inte är uppenbara försummelser”
- Elevhälsan, utsatta elever och social klass

Inledning

Skolan är en av de institutioner i det svenska samhället som ska se till barns och ungdomars bästa, inte minst då det handlar om hälsa och välbefinnande. Detta innebär bland annat att skolan är skyldig att göra en anmälan vid minsta misstanke att en elev far illa i hemmiljön (Socialstyrelsen, 2014). Ytterst är det rektorn på skolan som ska försäkra sig om elevernas hälsa och välbefinnande (Skolverket, 2011). Om en elev har några problem eller svårigheter är det skolans ansvar att kontakta och etablera föräldrakontakt.

I Sveriges försummas uppskattningsvis vart tionde barn någon gång under sin uppväxt (Cater, Andershed & Andershed, 2014). Det finns flera skäl till varför barn och unga försummas. Föräldrars mentala hälsa, drogproblem, arbetslöshet, fattigdom och stress och ökade krav på arbetet är några av de förklaringar som brukar ges till varför barn och unga inte får adekvat omsorg (DePanfilif, 2006). I forskningslitteraturen definieras försummade barn oftast som barn som på olika sätt får ta ett stort ansvar för både sitt och andras liv (Cederborg, 2014). Föreliggande studie tar sin utgångspunkt i denna övergripande definition av begreppet försummelse.

Det finns idag en frånvaro av forskning som studerat frågor om försummelse utifrån en vidare skolkontext. Detta är något som föreliggande studie tagit fasta på. I denna studie undersöks hur nyckelpersoner i skolors elevhälsoteam beskriver och kategoriserar ungdomar som de på olika sätt anser försummas av sina föräldrar. Vidare undersöks hur de professionella i elevhälsan beskriver sin samverkan med familjer och andra institutioner i samhället för att stötta denna utsatta grupp ungdomar. Följande frågeställningar är vägledande för studien:

1. Hur kategoriserar elevhälsans nyckelpersoner försummade ungdomar utifrån familjebakgrund?
2. Vilka förklaringar används för att beskriva att ungdomar försummas?
3. Vilka samverkansstrategier beskrivs vara centrala för att stötta denna grupp utsatta elever?

Forskningsöversikt

Elevhälsan har en betydelsefull roll när det handlar om att stötta utsatta elever och deras familjer. En utmaning med att skapa ett fungerande elevhälsoteam i skolan handlar bland annat om att tydliggöra vilka roller olika professionella har inom elevhälsoteamet samt vilken roll elevhälsan har på skolan

(Reuterswärd & Hylander, 2017). Reuterswärd & Hylanders (2017) studie pekar på att både tydlighet i rollfördelning och konkreta arbetsuppgifter utgör framgångsfaktorer för ett välfungerande elevhälsoteam.

Forskning (Weitz Spånberger, 2011) pekar vidare på att goda relationer mellan familj och skola är särskilt betydelsefullt för utsatta elevers välbefinnande och framtidsutsikter. Det stöd som skolan kan erbjuda är avgörande för både föräldrar och elever (Lareau, 2011). Skolan kan erbjuda både familjer och elever socialt och känslomässigt stöd, vilket i sin tur kan skydda barn och unga som blir försummade eller vara till hjälp för barn i utsatta situationer. Emellertid visar forskning att familjer med missbruksproblematik eller psykisk sjukdom ofta har svaga sociala nätverk (DePanfilis & Dubowitz, 2005). Tillgång till olika sociala nätverk hör också samman med familjers socioekonomiska bakgrund. Detta leder i sin tur till att familjer med låg utbildningsnivå eller minoritetsbakgrund inte alltid är medvetna om den hjälp och det stöd skolan och socialtjänsten kan erbjuda (DePanfilis, 2006; Lareau, 2015).

Forskning visar vidare att elevers problem ofta hanteras på individnivå. Detta bidrar inte sällan till att fokus ofta hamnar på individuella svårigheter hos eleven eller familjen, istället för att man härleder problem till själva skolmiljön (Guvå, 2009; Odenbring et al., 2017). Bland annat yttrar sig detta i skolans syn på olika familjer och att elevers agerande och beteende hänvisas till just familjebakgrunden. Skandinavisk forskning pekar på att både samhället generellt och personal i skolan ofta uppfattar elever med minoritetsbakgrund som särskilt problematiska (Kryger, 2015). Ofta anses denna grupp av elever ha särskilda problem, som relaterar till deras kulturella och etniska familjebakgrund. När föräldrar med majoritetsbakgrund försummar sina barn förklaras detta däremot ofta i termer av sociala, psykologiska och/eller psykiatriska problem (Lunneblad & Johansson, 2012).

Såväl svensk som internationell forskning (Ball, 2003; Lucas & Jernbro, 2014) pekar på att barn som växer upp under knappa förhållanden riskerar sämre fysisk och psykisk hälsa, bristande kognitiva färdigheter, ökad risk för kriminalitet, samt lägre utbildningsnivå, jämfört med barn och unga som växer upp under bättre sociala och ekonomiska förhållanden. Vidare visar forskning att familjer som lever i socialt och ekonomiskt stigmatiserade bostadsområden har större risk, jämfört med resursstarka familjer, att hamna i sociala problem och kriminalitet (Hill et al., 2005). Det finns också ökad risk att utsättas för våld inom familjen om man lever i social utsatthet (Barajas-Gonzalez & Brooks-Gunn, 2014; DePanfilis, 2006).

”Det är svårt för skolan när det inte är uppenbara försummelser”
- Elevhälsan, utsatta elever och social klass

Forskningslitteraturen som belyser skolors samarbete med socialtjänsten visar att det är en betydligt mer långdragen process innan det görs en anmälan om det rör sig om barn som växer upp i familjer med knapp ekonomi, jämfört med fall som rör drog- eller alkoholmissbruk eller hög skolfrånvaro (Näsman, 2012). Detta hör samman med att skolor ofta har svårigheter med att identifiera denna typ av problem. Att leva under ekonomiskt knappa förhållanden uppfattas som skamligt för de föräldrar och barn som lever under dylika förhållanden. Skolutflykter är ett sådant konkret exempel. De extra kostnader som exempelvis skolutflykter är omgärdade av skapar ofta problem för denna grupp elever (Harju & Thorød, 2011). Detta leder inte sällan till att denna grupp elever utvecklar olika självexkluderande strategier genom att exempelvis vara frånvarande från skolan vid skolutflykter och andra aktiviteter (Näsman, 2012). De skamkänslor som ekonomisk knapphet är omgärdade av, innebär ofta att dessa föräldrar och barn inte berättar om sin situation till berörda i skolan. Detta i sin tur försvårar möjligheterna till samverkan mellan skola och hem i dylika situationer. Samtidigt visar Näsman (2012) att i de fall då skolan lyckats identifiera barnfattigdom och eleven fått adekvat stöd, upplevs detta som något positivt och betydelsefullt från elevens sida.

Denna litteraturgenomgång visar att det i dagsläget finns förhållandevis lite forskning som belyser skolors arbete med att stödja elever som utsatts för försummelse och hur verksamma i skolan relaterar detta till elevers familjebakgrund. Givet denna bild kommer föreliggande studie att kunna bidra med ny kunskap om utsatta ungdomar och hur skolor agerar och stöttar berörda elever i dessa situationer.

Studiens design och metodologi

Föreliggande studie är designad och konstruerad som en fallstudie baserad på sex så kallade case. I studien ingår sex grundskolor (skolår 7-9) som är belägna i olika demografiska områden i södra Sverige. Studien har genomförts i enlighet med rådande etiska riktlinjer för forskning (Vetenskapsrådet 2011). Detta innebär således att samtliga deltagare har fått information om studiens syfte och gett sitt samtycke till deltagande. Samtliga namn på de personer och skolor som presenteras i studien är fingerade. Skolorna har fått benämningarna Björnlokaskolan, Näckrosskolan, Syrénskolan, Tistelskolan, Tulpanskolan och Violskolan.

Fyra av de undersökta skolorna är belägna i en av Sveriges storstadsregioner. Näckrosskolan ligger i vad som kan klassificeras som ett medelklass-

område, Syrénskolan ligger i vad som kan definieras som ett gentrifierat bostadsområde, Björnlokaskolan ligger i ett av kommunens mest socialt- och ekonomiska utsatta bostadsområden och Violskolan är en fristående skola som attraherar elever från såväl kommunen som kringliggande kranskommuner. Huvuddelen av eleverna på skolan har högutbildade föräldrar och majoriteten av eleverna har rötter i andra länder.

Tulpanskolan och Tistelskolan är lokaliserade i två mindre orter i två andra kommuner. Den stadsdel i vilken Tulpanskolan ligger kan beskrivas vara relativt blandad i relation till elevernas socioekonomiska och etniska bakgrund. Eleverna på Tistelskolan har varierad medelklassbakgrund, såväl elever med övre- som lägre medelklassbakgrund går på skolan.

Studien baseras på olika typer av data: individuella intervjuer samt fokusgruppintervjuer med nyckelpersoner i skolornas elevhälsoteam; observationer från elevhälsoteamen samt olika officiella dokument. Nyckelpersonerna i elevhälsoteamen utgjordes av rektorer, skolsköterskor, kuratorer, specialpedagoger, skolvärdinnor och i ett fall också en skolpsykolog. De sex casen, eller fallstudierna, följer en liknande struktur, men av olika skäl fick projektet endast tillgång till elevhälsomöten på två av skolorna.

De övergripande frågor som låg till grund för intervjuerna tog sin utgångspunkt i följande huvudteman: 1) frågor om skolans historiska bakgrund och nuvarande situation, 2) frågor rörande skolans arbete med utsatta elever, 3) frågor rörande skolans samarbete med familjer och andra institutioner i samhället, samt 4) frågor rörande likabehandlingsplaner och andra typer av lokala styrdokument.

Föreliggande artikel baseras på den delen av materialet som utgörs av intervjuer och observationer. Totalt genomfördes ett 30-tal intervjuer à en timma vilket har genererat upp till trettio timmar inspelat material. Samtliga intervjuer har spelats in och skrivits ut ordagrant. Elevhälsomötena har dokumenterats genom handskrivna fältanteckningar som sedan renskrivits på dator. Dessa möten varade mellan en till två timmar.

Teoretiskt ramverk

Analytiskt är studiens fokus att studera hur skolors nyckelpersoner läser in och positionerar olika elever och deras familjer i klasskodade termer. Av intresse är också hur olika former av samarbete påverkar skolors tal om elever som försummas (Foucault, 2000). Teoretiskt appliceras Bourdieus (1998) begrepp *social klass* i studien. Bourdieus kapitalbegrepp utgör i denna studie ett centralt verktyg för att förstå och tolka hur de professionella

”Det är svårt för skolan när det inte är uppenbara försummelser”
- Elevhälsan, utsatta elever och social klass

konstruerar och reproducerar specifika förståelser av klass. Enligt Bourdieu (1998) reproduceras olika gruppers livsvillkor och position, dvs. deras sociala klasstillhörighet, i relation till gruppers kapitalvolym. Kapitalen är både abstrakta och materiella. Kapitalen omfattar olika aspekter så som hälsa, utbildningsnivå, livsstil, dialekt och sociala nätverk. I föreliggande studie fokuseras två av Bourdieus kapitalformer: ekonomiskt och kulturellt kapital. Begreppet ekonomiskt kapital används för att analysera hur de professionella positionerar elevernas och deras familjer utifrån ekonomisk situation och livsstil, medan det kulturella kapitalet används för att analysera föräldrarnas utbildningsnivå och arbete samt familjens livsstil och kulturella vanor.

I relation till Bourdieus terminologi appliceras även Skeggs (2004) definition av klassbegreppet i studien. Enligt Skeggs (1997) utgör det ekonomiska kapitalet ett centralt verktyg för att förstå och tolka hur materiella resurser bidrar till hur social ojämlikhet och klass konstrueras i samhället. För föreliggande studies vidkommande blir denna teoretiska utgångspunkt central för att förstå och tolka hur social klass reproduceras i skolan. Vidare riktas intresset mot hur och på vilket sätt familjebakgrund framträder i de professionellas berättelser, inte minst i relation till hur olika elever positioneras utifrån deras sätt att agera samt deras klädsel, utseende och stil (Skeggs, 1997, 2004). Enligt Skeggs (2004) är också diskurser om klass och hygien tätt sammankopplade. Skeggs menar att diskurser om hygien har varit centralt för upprätthållandet av klasskillnader genom historien. Hygien har artikulerats som en moralisk fråga då privilegierade grupper i samhället har kategoriserat och klassificerat socialt utsatta grupper i samhället som både ohygieniska och omoraliska. Nära sammankopplat till diskurser om hygien är värderingar om respektabilitet (Skeggs 1997). Olika kategoriseringar av olika sociala grupper som respektabla och icke-respektabla är också en markör som existerat genom historien. Enligt Skeggs har respektabiliteten varit ett sätt för medelklassen att positionera sig gentemot arbetarklassen. Ett av moraliska omdömena från medelklassens sida har varit att arbetarklassen inte klarar av att ge sina barn adekvat omsorg. I denna studie utgör Skeggs förklaringsmodell av klassbegreppet ett centralt teoretiskt ramverk för att förstå hur de professionella i skolan konstruerar och reproducerar diskurser rörande hygien, omsorg och klass.

Sammanfattningsvis studeras elevhälsopersonalens tal om elevers utsatthet samt vilka förklaringar de professionella ger till föräldrars försummelse och hur eleverna kategoriseras utifrån familjebakgrund (Foucault, 2000; Skeggs, 1997). Av intresse för studien är också hur skolan beskriver sig han-

tera denna typ av situationer både i skolan och genom samverkan med familjer och andra institutioner i samhället.

Det empiriska materialet har analyserats tematiskt, vilket innebär att analyser och genomgång av datamaterialet har skett i flera steg. Syftet med detta tillvägagångssätt har varit att identifiera återkommande och tydligt avgränsade teman i datamaterialet. I denna analys har tre huvudteman utkristalliserats och resultatet i denna studie kommer att organiseras utifrån dessa teman: 1) *knapp ekonomi*, 2) *de självständiga maskrosbarnen* samt 3) *bortglömd och ensam*. Det är utifrån dessa tre huvudteman som studiens resultat kommer att presenteras och organiseras.

Knapp ekonomi

I de berättelser som rörde de ungdomar som beskrevs leva i social utsatthet och stigmatisering och som kan kategoriseras som arbetar- eller underklass, var fokus i de professionellas berättelser barn som växte under ekonomiskt knappa förhållanden och så kallade maskrosbarn.

På Björnlokskolan som är belägen i en av Sveriges mest socialt utsatta bostadsområden beskrevs frågan om social utsatthet och stigmatisering vara en återkommande problematik. Barnfattigdom var en av de aspekter som de professionella på skolan lyfte fram som en stor utmaning att möta och hantera i skolvardagen.

Det är ett fattigt område, där många har socialbidrag, och det är väldigt trångbott område. Det är inte alls är ovanligt att man bor sex barn i en tvåa, med en mamma och pappa. Det är ingen ovanlig situation för oss. /.../ Vi kan inte sitta alla samtidigt vid matbordet vid frukost, så jag skippade frukost idag. (Intervju med kurator, Björnlokaskolan).

Enligt kuratorn på Björnlokaskolan finns det en medvetenhet på skolan om hur eleverna har det hemma. Kuratorn talar om hur existerande sociala och ekonomiska förhållanden skapar en frustration bland många elever. På Björnlokaskolan uttrycks en tydlig medvetenhet om den existerande barnfattigdomen i stadsdelen, vilket skiljer sig från övriga undersökta skolor i studien. På de övriga skolor där barnfattigdom också uppmärksammades var den sociala stigmatiseringen inte lika framträdande i vardagen. På dessa skolor pratade de professionella istället om att barnfattigdom och försum-

”Det är svårt för skolan när det inte är uppenbara försummelser”
- Elevhälsan, utsatta elever och social klass

melse ofta var svårt att identifiera. När denna typ av problematik väl identifieras är det ofta elevernas lärare som slår larm.

Kurator: Det är oftast lärarna, de känner ju eleverna bäst. När det är utflykter och sådana saker, har de kanske inte har med sig matsäck, de har inte stövlar och det ösregnar ute och de kommer i sandaler och de ska vara ute i skogen en hel dag. Det kanske inte är första gången det händer men andra, tredje gången, så börjar det ju ringa lite klockor

Skolsköterska: Eller inga gympakläder.

Kurator: Ja, inga gympakläder.

Skolsköterska: Eller att det är urvuxna kläder, smutsiga kläder, alltså det är, det ser ju lärarna. Har de haft samma kläder i ett halvår och så.

Kurator: Det syns.

Skolsköterska: Ja, det syns.

Kurator: De är lite flottiga och kanske inte luktar så gott heller (Fokusgruppintervju, Näckrosskolan).

Det är i sammanhang då elever ska på utflykt och inte har med sig matsäck eller gummistövlar som skolans personal börjar reagera. Samma sak gäller de elever som inte har gympakläder på idrotten, barn som har urvuxna kläder eller när det brister i hygien. Det som lyfts fram är konkreta aspekter av att något inte står rätt till i hemmiljön och att barnet far illa. När de professionella diskuterade dessa problem var det barn vars familjer som positionerades som socialt utsatta som nämndes i berättelserna. Berättelserna ramas in utifrån familjernas bristande materiella resurser och ekonomiska kapital (Bourdieu, 1998). Det är de bristande materiella resurserna som anses ligga till grund för att denna grupp elever försummas och inte har adekvata kläder och matsäck i samband med skolutflykter. Samtidigt ramas dessa berättelse in utifrån bristande hygien och urvuxna kläder, vilket dels kan kopplas till elevernas stigmatiserade position och dels till Skeggs (1997) resonemang om betydelsen av att vara hel och ren och att uppfattas som respektabel av sin omgivning.

Tidigare forskning pekar på de dagliga utmaningar som familjer i ekonomisk utsatthet ställs inför (Harju, 2008; Näsman, 2012). Att behöva lägga

ut extra pengar för exempelvis skolutflykter är en stor utmaning för dessa familjer, eftersom de redan har svårigheter med att få ekonomin att gå ihop. I dessa situationer kan skolan ingripa och stötta dessa familjer. Detta var också något som lyftes fram på flera av de undersökta skolorna.

Då ringer jag föräldern och tar tag i det, inte med barnet utan det är med föräldern. Hur har ni det där hemma jag tycker att han, ja det reageras lite omkring, ja han har lite smutsiga kläder och stripigt hår, hur har ni det där hemma? Behöver ni någon hjälp? Jag försöker smyga in det den vägen, så att man erbjuder att det finns hjälp att få. Vi vill ju att det blir så bra som möjligt, det kanske är trasslig ekonomi och det finns Majblomman att söka eller något sådant. Vi kan kanske hjälpas åt? (Intervju med skolsköterskan, Syrénskolan).

Majblomman var en organisation som nämndes på flera av skolorna. Förutom att enskilda familjer kan söka ekonomiskt stöd därifrån, kan också skolor söka pengar. På Näckrosskolan söker man medel från Majblomman varje år. Elevernars försäljning av majblommor var också något som utgjorde en del av skolans arbete med att stötta de barn och unga som lever i barnfattigdom.

Jag har en egen kassa med kontanter som jag har begärt från Majblomman. Det får jag faktiskt en gång om året så att jag kan hjälpa till med att ekonomiskt bidra till någon fotbollskurs på sommarlovet, examenskläder till skolavslutningen eller nya glasögon. Ja, till dem som inte har råd, så hjälper jag till med det lilla det kostar (Intervju med skolsköterskan, Näckrosskolan).

Resultaten i studien visar att olika oberoende organisationer blivit allt viktigare i skolors arbete med att stötta barn vars familjer lever i ekonomisk utsatthet. Det var inte enbart Majblomman som togs upp i samband med detta, utan även Rädda Barnen. Överhuvudtaget uttryckte de professionella att det finns ett ökat behov av andra insatser och instanser i dagens samhälle för att stötta utsatta familjer. Detta kan ses i ljuset av nedmonteringen av välfärdsstatens sociala skyddsnät, som blivit allt mer grovmaskigt (Näsman, 2012). Berättelserna om de ungdomar som växer upp i ekonomisk utsatthet och i samhällets periferi ramas in utifrån en diskurs som anknyter till föreställningar om den icke-respektabla familjen (jfr. Skeggs, 1997).

”Det är svårt för skolan när det inte är uppenbara försummelser”
- Elevhälsan, utsatta elever och social klass

De självständiga maskrosbarnen

Den grupp elever som av de professionella definierades som särskilt socialt utsatta beskrevs också vara ungdomar som fick ta ett stort ansvar både för sig själva, för andra barn och ibland även för sina föräldrar. Den bild som framträder kan relateras till och kategoriseras som det självständiga maskrosbarnet.

Det känns som det är väldigt tungt på hemmafronten där, alltså mamman är, det jag har hört är att hon är bräcklig, lite sjuklig, lite svag så där. /.../ Ibland måste hon gå hem från skolan för att hon kanske måste hjälpa mamma eller att hon bekymrar sig för mamma eller så kanske hon helt enkelt inte orkar vara kvar i skolan. Flickan själv var inte speciellt glad efter sportlovet, hon tyckte mest att hon fått vara barnvakt under sportlovet, för ganska små barn /.../. Hon tyckte det var skönt när skolan började igen och då är det klart att man blir orolig. /.../ Man skulle behöva rota lite mer i hur ser det ut hemma (Interview med specialpedagog, Syrénsskolan).

I materialet framträdde även andra exempel rörande maskrosbarnen. Ett återkommande ärende på Syrénsskolans elevhälsomöten rörde en flicka som hette Cassandra. Under elevhälsomötena togs både problematik kring självmedicinering, droger och bekymmer i hemmiljön upp, vilket bland annat skolsköterskan tog upp: ”Cassandra har haft sömnsvårigheter tidigare, men BUP är inte engagerade i frågan. Jag har kontaktat sköterskan på BUM [Barn- och ungdomsmottagningen], och vi har en bra kontakt”.

Under elevhälsomötena rörande samma elev framgår det också att Cassandra har dokumenterad och diagnostiserad FAS, Fetalt alkoholsyndrom, vilket innebar att modern drack under graviditeten. Att dricka alkohol under graviditeten ger allvarliga skador på centrala nervsystemet. Några av de vanligaste symptomen för dessa barn är att de, precis som beskrivs i fallet med Cassandra, har sömnsvårigheter och inlärningssvårigheter. Studier pekar på att FAS är mer vanligt förekommande bland barn som växer upp i ekonomisk och social utsatthet (Strömblad, 2000). Det framgår under elevhälsomötena att Cassandra har utretts för särskoleplacering, men enligt utredarna uppfyller hon inte kriterierna för detta. Emellertid anser elevhälsgruppen på Syrénsskolan att utredningen har varit knapphändig och att en ny grundläggande utredning måste göras. I väntan på detta är Cassandra placerad in en mindre specialgrupp från elever inom autismspektrat.

Det är någorlunda hygglig miljö för henne, ett litet maskrosbarn, hon har en del goda egenskaper också, hon är street-smart och kämpar på. Ibland har hon blivit mamma åt sin egen pappa, som att sköta tvättstugan. /.../ En del lär ju sig att ta sig fram med de resurser de har (Intervju med specialpedagog, Syrénskolan).

I likhet med resultaten i denna studie visar även tidigare studier att föräldrars bristande omsorg ofta leder till att barnen får ta ett överdrivet stort ansvar för sina egna liv (Cederberg 2014). Berättelserna om maskrosbarnen ramas också in utifrån en diskurs om den icke-respektabla familjen (jfr. Skeggs, 1997, 2004). Föräldrarna i dessa familjer beskrivs brista i sin föräldraomsorg på grund av att de inte klarar av att ta hand om sina barn på ett adekvat sätt. Det är ungdomarna i dessa familjer som får ta ett stort egenansvar för både sig själva och för andra familjemedlemmar. Både skolans insatser och de insatser som andra samhällsinstitutioner bedriver beskrivs av de professionella vara vitalt för att stötta dessa elever.

Bortglömd och ensam

Att ungdomar får klara sig mycket på egen hand yttrade sig också genom berättelser om frånvarande och karriärfokuserade föräldrar. Denna typ av försummelse berörde de elever som beskrevs växa upp i ekonomiskt resursstarka hem och som kan kategoriseras som medelklass. Trots att denna elevgrupp relativt sett har det bra både vad gäller ekonomiskt och kulturellt kapital var ensamhet något som präglade denna elevgrupps vardag enligt de professionella (jfr. Bourdieu, 1998). Denna form av försummelse handlar om att ungdomarna lämnas ensamma och får klara sig på egen hand.

Det kan vara elever som inte får tillgodosett de grundläggande behoven som mat, de har ingen mat i kylskåpet när det kommer hem, det finns ingen som väntar på dem när de kommer hem och det finns ingen som kan hjälpa dem med läxor och vardagsaktiviteter och så. De går och lägger sig ensamma på kvällen. /.../ Detta beror inte på illvilja om vi säger så, utan det är arbetande föräldrar som inte får ihop sin vardag. Märker vi att inte eleven har en bra skoldag på grund av detta, så är det ur ett elevvårdsperspektiv så att barnet far illa (Intervju med kurator, Violskolan).

En annan aspekt som framkommer i intervjumaterialet är att dessa ungdomars fritid fylldes med olika aktiviteter. I dessa berättelser framkommer det

”Det är svårt för skolan när det inte är uppenbara försummelser”
- Elevhälsan, utsatta elever och social klass

att familjernas ekonomiska och kulturella kapital blir en viktig del i hur föräldrarna till dessa ungdomar hanterar sin vardag och så att säga kompenserar för sin fysiska frånvaro. Detta var något som bland annat kuratorn på Viol-skolan lyfte fram: ”Väldigt ofta har barnen väldigt många aktiviteter efter skolan som fyller deras tid, men väldigt lite tid tillsammans med familjerna och det gör i sin tur att väldigt många frågor dyker upp”. Forskning pekar på att den tid föräldrar tillbringar med sina barn är vitalt för barns välbefinnande och hälsa (Berntsson & Ringberg, 2014; Lareau, 2011). De senaste åren har föräldrars ökade arbetstid och de ständigt ökade kraven att vara tillgänglig också debatterats i media (Joner, 2014). Kritiska röster menar att detta skapar en obalans mellan arbetsliv och privatliv och att barnen i förlängningen försummas.

Specialpedagogen på Syrénsskolan lyfte liknande problematik och resonerar att familjers materiella resurser och kulturella kapital inte nödvändigtvis innebär att ungdomarna i dessa hem har en särskilt lustfylld eller trygg tillvaro.

Det kan ju naturligtvis också vara så att man är socioekonomiskt stark och så vidare, det behöver ju inte alls betyda att man får den omsorgen. /.../ Det kan ju vara föräldrar som lägger mycket tid på jobbet och lägger mycket tid på sig själva, och ungarna får driva runt, får klara sig själva i någon mening. Även om de har råd med märkeskläder eller har litteratur i bokhyllan så kan de känna sig lite solo och lite ensamma (Intervju med specialpedagog, Syrénsskolan).

Samma specialpedagog lyfter också fram en annan aspekt, nämligen medelklassföräldrarnas karriärfokus. Detta är också en anledning till att många ungdomar med medelklassbakgrund känner sig vilsna enligt honom.

Jag vet ett ärende som vi jobbat med om man förenklar socioekonomiskt där det inte är brister där. Jag vet att ena vårdnadshavaren är väldigt engagerad i andra ungdomar i sitt yrke och så där och med problematik. Man kan spekulera att de egna barnen glöms bort, det finns inget krut och energi där och en frånvarande pappa som gör allt för att synas (Intervju med specialpedagog, Syrénsskolan).

Även de berättelser som rörde försummelse och elever med medelklassbakgrund pekar på att försummelse vanligen var svårt att identifiera. Detta var bland annat något som skolpsykologen på Syrénsskolan lyfte fram som en utmaning.

Det är svårt för skolan när det inte är uppenbara försummelser, alltså är det så att man misshandlar sitt barn, eller väldigt konkret att man inte kan sköta sitt barn, att det kommer smutsigt och så vidare då är det ganska enkelt, då gör man en anmälan [till socialtjänsten] att man är orolig, men det här subtila att man tycker att föräldrarna inte tar sig tid till sina barn, de ser inte barnen för de är fullt upptagna med sig själv (Intervju med skolpsykolog, Syrénskolan).

Berättelserna om medelklassungdomarna är samtidigt motsägelsefulla. På Tistelskolan talade de professionella om sociala problem i kvantitativa termer och de hävdade att antalet familjer med sociala problem var få. Det förefaller finnas en uppfattning på Tistelskolan att elever som växer upp i resursstarka familjer saknar problem och att de lever en problemlös och privilegierad tillvaro. Skolsköterskan uttryckte exempelvis att: ”Alla dessa väluppfostrade barn, det är inget problem, så det är inget vi tänker på”. Walkerdine, Lucey och Melody (2001), som studerat frågor relaterat till flickors klasskodade vardag, hävdar att medelklassflickors vardag inte per automatik innebär ”en dans på rosor” (s. 82). Trots att denna grupp många gånger är ekonomisk och kulturellt privilegierade får dessa flickor ofta försvara sig gentemot olika fördomar och avundsjuka från andra. Vad beträffar Tistelskolan lyftes istället elevers stress över skolarbetet fram som den främsta anledningen till elevers bristande välbefinnande på skolan.

Medelklasselevernas kulturella och ekonomiska kapital är centralt för hur denna grupp ungdomar och deras föräldrar positioneras och kategoriseras av de professionella (Bourdieu, 1998). Det som framkommer i de professionellas berättelser är att medelklassungdomarna har de ekonomiska förutsättningarna till att exempelvis köpa dyra märkeskläder och att delta i olika fritidsaktiviteter. Samtidigt framträder i dessa berättelser en bild av frånvarande föräldrar och vilsna och övergivna ungdomar som får klara sig på egen hand.

Konklusioner

I föreliggande studie har intresset riktats mot elevhälsopersonalens förklaringar till varför ungdomar försummas i hemmiljön samt hur olika utsatta elevgrupper kategoriseras utifrån familjebakgrund. Vidare har fokus för studien varit att studera hur elevhälsan beskriver sitt samarbete med utsatta familjer samt andra institutioner i samhället för att hitta strategier för att stödja utsatta elever. Resultaten pekar på att elevernas familjebakgrund, dvs.

”Det är svårt för skolan när det inte är uppenbara försummelser”
- Elevhälsan, utsatta elever och social klass

sociala klass, är centralt för vilka förklaringar som ges till olika sociala problem, hur olika elever kategoriseras av de professionella i skolan men även hur samverkan ser ut med familjer, socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri (Bourdieu, 1998).

Den dominerande diskursen för de elever och familjer som positionerades som socialt utsatta och stigmatiserade, och som kan kategoriseras som arbetar- eller underklass, kretsade kring den icke-respektabla familjen. Dessa berättelser ramas in utifrån berättelser om bristande föräldraskap och omsorg. Konkret beskrivs detta handla om att det är bristande hygien, det vill säga att hålla barnen hela och rena, men det handlar också om brister i att vara den närvarande och omhändertagande föräldern och finnas till som vuxen för sina barn. Denna form av bristande föräldraomsorg anknyter till Skeggs (1997, 2004) resonemang om att mindre bemedlade grupper i samhället tillskrivs vara inkapabla att ta hand om och ge sina barn rätt omsorg. Ungdomarna i dessa familjer tvingas både ta ett stort egenansvar för sina egna liv, sina föräldrars liv och för andra barn. I dessa berättelser lyfts också skolans samarbete med barn- och ungdomspsykiatri upp, vilket endast framkommer i berättelserna om de ungdomar som växer upp i social- och ekonomisk utsatthet. Överhuvudtaget är talet om den icke-respektabla familjen tydligt kopplad till de ungdomar som beskrivs leva under knappa förhållanden. Någon liknande bild av föräldrars försummelse framkommer inte i berättelserna om medelklasseleverna.

I berättelserna om de ungdomar som kan kategoriseras som medelklass framträder en annan problembild. Dessa berättelser ramas in utifrån en diskurs om den fysiskt frånvarande föräldern. Försummelsen och den bristande föräldraomsorgen relateras i dessa fall till att medelklassungdomarna ofta lämnas ensamma. Föräldrarna beskrivs både ha de ekonomiska resurserna och det kulturella kapitalet att låta sina barn delta i olika fritidsaktiviteter, däremot tillbringar de enligt de professionella lite tid tillsammans med sina barn eftersom de är fullt upptagna med sina karriärer. Resultatet pekar på existerande tendenser i samhället och inom medelklassen framför allt, att allt högre ställda krav på tillgänglighet från arbetsgivarens sida resulterar i frånvarande och allt mer karriärfokuserade föräldrar (jfr. Joner, 2014). Bilden av medelklassungdomarna är samtidigt tvetydlig. I de professionellas berättelser framträder också en av bild av medelklassungdomarnas liv som en privilegierad tillvaro utan några direkta problem.

Resultaten i denna artikel pekar på att familjebakgrund, dvs. familjers sociala klass, är en avgörande faktor för hur professionella i skolan beskriver

och kategoriserar olika problem och vilken form av stöd och insatser som sätts in för utsatta elever. Det framkommer också i resultatet att försummelse inte alltid är så enkelt att identifiera, vilket skolpsykologen på Syrénsskolan satte fingret på: ”Det är svårt för skolan när det inte är uppenbara försummelser”. Detta faktum väcker inte enbart frågor kring när och hur försummelse uppmärksammas i skolan, men också vad som uppfattas som försummelse och därmed vilken typ av problem som faktiskt tas på allvar. Inte minst är detta en aktuell fråga att belysa och vidare studera då tendensen i samhället är ett ökat ohälsotal bland barn och unga (Wiklund & Fjellman-Wiklund, 2013).

Referenser

- Ball, J. Stephen (2003). *Class strategies and the education market: The middle classes and social advantage*. New York: Routledge.
- Barajas-Gonzalez, R. Gabriela & Brooks-Gunn, Jeanne (2014). Income, neighborhood stressors, and harsh parenting: Test of moderation by ethnicity, age, and gender. *Journal of family psychology*, 28(6), s. 855. DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/a0038242>
- Berntsson, T. Leeni & Ringsberg, C. Karin (2014). Swedish parents' activities together with their children and children's health: a study of children aged 2-17 years. *Scandinavian Journal of Public Health*, 42(15), s. 41-51. DOI: 10.1177/1403494814544901
- Bourdieu, Pierre. (1998). *Practical reason. On the theory of action*. Cambridge: Polity Press.
- Cater, K. Åsa, Andershed, Anna Karin, & Andershed, Henrik (2014). Youth victimization in Sweden: Prevalence, characteristics and relation to mental health and behavioral problems in young adulthood. *Child Abuse & Neglect*, 38(8), s. 1290-1302.
- Cederborg, Ann-Christine (2014). Utsatta barn och ungdomar. I A-C. Cederborg (Red.). *Barnperspektiv i socialtjänstens arbete*. Malmö: Gleerups.
- DePanfilis, Diane & Dubowitz, Howard (2005). Family connections: A program for preventing child neglect. *Child Maltreatment*, 10(2), s. 108-123. DOI: 10.1177/1077559505275252
- DePanfilis, Diane (2006). *Child neglect: A guide for prevention, assessment, and intervention*. U.S. Department of Health and Human Services Child Abuse and Neglect User Manual Series. Hämtad från: <http://www.childwelfare.gov/pubs/usermanuals/neglect/neglect.pdf>
- Foucault, Michel (2000). *The archaeology of knowledge*. London: Routledge.

- Guvå, Gunilla (2009). Professionellas föreställningar om elevhälsans retorik och praktik. (FOG-rapport nr. 65). Linköping: Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Harju, Anne (2008). Barns vardag med knapp ekonomi: en studie om barns erfarenheter och strategier. Växjö: Växjö University Press.
- Harju, Anne & Thorød, Anne Brita (2011). Child poverty in a Scandinavian welfare context—from children’s point of view. *Child indicators research*, 4(2), 283-299.
- Hill, D. Terrence, Ross, E. Catherine, & Angel, J. Ronald (2005). Neighborhood disorder, psychophysiological distress, and health. *Journal of Health and Social Behavior*, 46(2), s. 170-186.
- Lareau, Annette (2011). *Unequal childhoods: Class, race, and family life*. Berkeley: University of California Press.
- Lareau, Annette (2015). Cultural Knowledge and Social Inequality. *American Sociological Review*, 80(1), 1-27. DOI: 10.1177/0003122414565814
- Lucas, Steven & Jernbro, Carolona (2014). Försummelse av barn - ett försummat problem. *Läkartidningen*, 111;CYIA.
- Lunneblad, Johannes. & Johansson, Thomas. (2012). Learning from each other? Multicultural pedagogy, parental education and governance. *Race Ethnicity and Education*, 15(5), 705-723.
- Kryger, Niels (2015). Barndomskonstruktioner i skole-hjem-relationen i Danmark – et kritisk blik. *Barn*, 1, s. 9-23.
- Majblomman (2015). Ge en gåva till ett barn som har det svårt. Nedladdad från <http://www.majblomman.se>
- Näsman, Elisabet (2012). Barnfattigdom – om bemötande och metoder ur ett barnperspektiv. Stockholm: Gothia Förlag.
- Odenbring, Ylva, Johansson, Thomas & Hunehall Berndtsson, Kristina (2017). The Many Faces of attention, deficit hyperactive disorder: unruly behaviour in secondary school and diagnostic solutions. *Power & Education*, 9(1), 51-64.
- Reuterswärd, Marina & Hylander, Ingrid (2017). Shared responsibility: school nurses' experience of collaborating in school-based interprofessional teams. *Scandinavian journal of caring sciences*, 31(2), 253-262.
- Rädda Barnen (2014). Barnfattigdom i Sverige. Årlig rapport 2014. Stockholm: Rädda Barnen.
- Skeggs, Beverly (1997). *Formations of class and gender. Becoming respectable*. London: Sage.
- Skeggs, Beverly (2004). *Class, self, culture*. London: Routledge.

- Skolverket (2011). Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011 Stockholm: Skolverket.
- Socialstyrelsen (2014). Anmälan till socialnämnden vid kännedom eller misstanke om att ett barn far illa. Hämtad från <http://www.socialstyrelsen.se/barnochfamilj/barnochungaisocialtjansten/anmalanarbarnfarilla>
- Strömblad, Kerstin (2000). Fetal alkoholsyndrom – onödigt lidande som inte blivit ovanligare. *Läkartidningen*, 97(45), s. 5108-5110.
- Joner, Björn (2014). Svenska barn drabbas när företag bryter mot FN-principer. *Svenska Dagbladet*. Hämtad från <http://www.svd.se/svensk-overtid-bryter-mot-fns-barnprincip>
- Walkerdine, Valerie, Lucey, Helen & Melody, June (2001). *Growing up girl. Psychosocial explorations of gender and class*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave.
- Weitz Spånberger, Ylva (2011). *Ungas erfarenheter av skola, samhällsvård och vuxenblivande: en studie av fem livsberättelser*. Stockholm: Stockholm University.
- Vetenskapsrådet. 2011. *God Forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Wiklund, Maria & Fjellman-Wiklund, Annchristine (2013). Stress hos unga – samband med ångest, hälsobesvär och genus. *BestPractice - Psykiatri/Neurologi. Yrkesdialog mellan specialister*, 4(14), 7-11.